

Bir Hadîs Üç Yorum

Cağfer KARADAŞ*

I. “İNSANLARIN EN HAYIRLISI” HADÎSİNE DEBÛSÎ’NİN YORUMU

A. Debusî Hakkında

Günümüzden bin yıl önce yaşamış olan Hanefî mezhebi usûl alimlerinin ön-
de gelenlerinden Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer ed-Debûsî, Semerkant’ta doğdu,
hilaf ilmini sistematize etti. Hayatı hakkında çok az şey bilinen Debusî 430/1039
tarihinde Buhara’da öldü. İlm-i Hilaf denilen mezhepler arası mukayeseli fıkıh
ilmini ilk ortaya koyan kişi olarak tanınır.¹ O, kırk ambar diyebileceğimiz eseri
el-Emedü’l-Aksâ adlı kitabında Hz. Peygamber’in (sav) ilk nesilleri öven hadîsini
nakleder ve beraberinde ilgi çekici bir değerlendirme yapar. Onun bu değerklen-
dirmesini kendi ifadelerimizle nakletmeye çalıştık ve bunu günümüz insanının
istifadesine sunmanın yararlı olacağını düşündük.

*

(1) Hadîs ve tercümesi

"خير الناس رهطي الذين أنا فيهم، ثم الذين يلونهم. ثم يفسوا الكذب، حتى أنّ الرجل يشهد قبل أن
يستشهد، ويحلف قبل أن يستحلف."

“İnsanların en hayırlısı zamanımdaki topluluk, sonra onları takip edenlerdir. Bu iki topluluk
ardından yalan yaygınlaşır, öyle ki, insanlar, şahitlik talebi olmaksızın şahitlik eder ve yemin
istenmeksizin yemin ederler.”²

Debusî’den bir önceki Hanefî fukaha neslinden Ebû’l-Leys’in Tefsiri’nde
hadîs şu şekilde geçmektedir:

"خير القرون أصحابي ثم الذين يلونهم."

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ bk. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara 1990, s. 37-38; Ahmet Akgündüz, “Debûsî”
DİA, İstanbul 1994, IX, 66-67.

² Debusî, *el-Emedü’l-Aksâ*, nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut 1405/1985, Daru’l-
Kütübî’l-İlmiyye, s. 367; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, nşr. Ahmed el-Kalâş, Beyrut 1405/1985, I, 475-
476.

“Nesillerin en hayırlısı Ashabımın, sonra onları takip edenlerin neslidir.”³

(2) Hadîsin Yorumu

Debûsî hadîsi şu şekilde yorumlar: Dinin binası dört topluluk eliyle kurulmuştur. Bu dört topluluk *peygamberler, sahabîler, tâbîler ve sâlihler*dir.

Tek başına insan kalbi, gaflet uykusundan hali kalmaz. Gaflet uykusuna dalan da hataya düşmekten kurtulamaz. İşte bu tür olumsuzluklardan sıyrılabilenler ancak peygamberlerdir. Onlar da ancak ilahî vahiy ile güvenli bir sahile erebilirler. Peygamberler, yüklendikleri görev gereği hatadan, dalâletten ve kötü eğilimlerden korunurlar. Adeta onların kalbinden gaflet uykusu ebediyen uçup gider. İşte bu donanıma sahip Peygamberimizin (sav) elinde İslam güçlenmiş, kıvamına ermiş ve hak nuru ile dünya aydınlanmıştır. Bu dönemde dinin dört temel unsuru ve dayanağı bulunmaktadır. Bunlar, *vahyin peygamberdeki tezahürü yakîn bilgi, ilimle amel, gerçeğe uygun söz yani ilim ve herkes için bağlayıcı olan adil otoritedir*. Hz. Peygamber’in (sav) yaşadığı bu dönemde din kemâl düzeyde uygulanmakta ve temsil edilmekteydi.

Hz. Peygamberden sonra din, onun sohbetinde yetişen ve dostları diye nitelenen sahabîlerine geçmiştir. Vahyin eseri olan gerçek bilgi (yakîn ilim), Hz. peygamberin irtihali ile sona erdiğinden geriye diğer üç unsur olan *amel, söz/ilim* ve *otorite* kalmıştır. Bu dönemde otorite, Hz. Peygamber’in ilminden istifade etmiş olan sahabenin elindedir.

Sahabenin ardından din, onları takip eden tabiîne intikal etmiştir. Bu intikal sırasında otorite alimlerden, alim olmayıp salt emirlik vasfına sahip kişilere intikal ettiğinden, tabiînin elinde dört unsurdan sadece *amel* ve *söz/ilim* kalmıştır. Onlar bu imkanı ihlâs ile yani sadece Allah’ın rızasını gözeterek kullanmışlar ve bu sayede gerçeğe uygun ve doğru hükümler ortaya koymuşlardır. Onların amellerinde ve sözlerinde asla bir gevşeklik, esneklik ve yöneticilere yaranma ve onları memnun etme gibi olumsuzluklar söz konusu olmamıştır.

Tabiînin ardından din, dördüncü grup/nesil olan sâihlere intikal etmiştir. Ancak bu dönemde selevin ahlak ve amel güzelliği bir ölçüde kaybolmuştur. Kişisel bazda bazı olumlu durumlar ortaya çıksa da, eskilerin özellikleri ve güzellikleri tam olarak yansıtamaz olmuştur. Sâlih kulların elinde bu dönemde çeşitli mezheplerin ortaya çıkmasıyla birlikte sadece *söz/ilim* kalmıştır. Söz,

³ Ebu’l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîr Ebü’l-Leys es-Semerkandî*, Beyrut 2006, I, 291.

Kur'an, hadis ve ilk iki nesilden gelen kavillerdi. Bu dönemde anılan sâlih insanların inançları bir hüccete dayanıyor ve hükümlerine ilim kaynaklık ediyordu.

*

Zaten sünnet bazılarınca ilk iki nesilden intikal eden söz, fiil ve takrir olarak anlaşılmalıdır. Debusî'den önce yaşamış olan ünlü Hanefî fakihî Ebü'l-Leys es-Semerkandî, (ö. 375) bid'atçıyı "*sahabe ve tabiînden gelmeyen/ kaynaklanmayan yeni bir şey ihdas eden kişi*"⁴ olarak tanımlar ve *tebe-i tabiîni* zikretmez. Debusî'nin naklettiği hadiste de iki neslin zikredilmesi bu tarifile örtüşmektedir. Nitekim Debusî de üçüncü nesle *tebe-i tabiîn* demek yerine *salihler* demeyi tercih etmiştir.

*

Din Peygamberden sonraki dördüncü nesle yani salihlerden sonraki nesle intikal ettiğinde artık sözün gücü de azalmaya başlamıştı. Dünyalık derdine düşen ve peygamber nurundan uzaklaşan insanlar, dünyevi çıkarlara daha fazla zaman ayırmaya ve nesilden nesile intikal eden ilimle daha az ilgilenmeye başlamışlardır. Belki de takvasıyla ünlü Emevî halifesi Ömer b. Abdulaziz'in "*ilim kaybolmak üzere, hadislerin derlenip toparlanması lazım*" diye çıkışı ve çırpınışı bundan dolayı idi. Zaten Peygamberimizin kendisinden sonra gelen ilk iki veya üç nesli övmesinin altında yatan gerçek de bu olsa gerektir. Nitekim bu dönemde din gariplerin dini olmuştur ve adeta Peygamberimizin "*İslam garip doğdu ve tekrar gariplik haline dönecektir*"⁵ sözü tahakkuk etmiştir.

Dördüncü dönem/nesil ile birlikte herkes kendi mezhep imanının peşine gitmeye hatta Kur'an ve Sünnete dair inancına aykırı bir şekilde hüccet olan naslara muhalefeti, imamına olan muhalefetine tercih etmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle imama muhalefet etmektense naslara muhalefet etmeyi kendince uygun bulur olmuştur. Halbuki mezhep imamı, İslam ümmeti içinde kendisi gibi bir şahıstı. Aslında onların bu tavrı, naslara sıkı sıkıya bağlı olan mezhep imamlarının tavrına da ters düşmekteydi. Çünkü mezhep imamları, kendinden önceki selef alimlerinin görüşlerini deliller çerçevesinde değerlendirmekte, Kur'an ve sünnete uygun davranmasına göre bir tercihte bulunmaktaydılar. Yoksa taklit yollu onlara uyma ve dediklerini uygulama söz konusu değildi.

Şayet üç nesilden sonra gelen dördüncü neslin ışığı böylesine sönmeseydi, hüccet ile yani Kur'an ve Sünnet yoluyla amel etmek devam ederdi. İşte bu

⁴ Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîr Ebü'l-Leys es-Semerkandî*, I, 153

⁵ Aclunî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 333.

yüzden Ebû Hanife uygulaması söz konusu olmaksızın senet ile gelen hadislere mesafeli durmuştur. Nitekim söze karşı aynı mesafeli yaklaşım, kendisinden önceki imamlar olan Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'da da görülmektedir. Zaten Kûfelilerin dinî bilgileri Hz. Ali'ye ve İbn Mes'ûd'a dayanmaktaydı. Dolayısıyla onlar, ilk üç neslin tavır ve yaklaşımlarını özümsemiş ve benimsemiş olan kim-selerdi. Kufe'den mezhep imamı olarak çıkan Ebû Hanife de bu yaklaşımı be-nimsemiş ve uygulamıştır. Hocalarını her yönüyle tanıyan öğrencileri İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in onun bu tavrını onaylaması ve takip etmesi, isabetliliğini tespit ve tekittir. Ayrıca İmam Ebû Hanife'nin zann-ı galib ifade eden kıyası bazı hadislere tercih etmesinde de, dönemin anılan şartlarının zorlaması söz konusudur.

*

Ebû Hanife'den nakledilen şu söz Debûsî'nin yorumunu destekler mahiyet-tedir: "İbn Mübarek şöyle demiştir: Ebu Hanife'nin şöyle söylediğini işittim: Bir şey Hz. Peygamber'den (sav) geliyorsa başım-gözüm üstünde yeri vardır. Saha-beden gelen sözler hususunda tercihte bulunuruz. Ancak tabiîden gelenler söz konusu olduğunda onlarla biz yarışırız."⁶ Nitekim onun tabiî için "onlar da insan biz de insanız" sözünü söylediği nakledilir.

Bütün bunları söyledikten sonra Debûsî kendi yaşadığı dönem hakkında da şu kanaatini ifade eder: Günümüzde dört raşit halifenin görüşlerinin destek-lenmesi bir yana, Ebû Hanife ve Şafî'nin görüşlerini destekleyen insanları bulmak bile zorlaşmıştır.⁷

II. "İNSANLARIN EN HAYIRLISI" HADİSİNE SAVA PAŞA'NIN YORUMU

A. Sava Paşa Hakkında

Mütercimim verdiği bilgiye göre Sava Paşa, Rum asıllı Osmanlı devlet adamıdır. Ne zaman doğduğu ve ne zaman öldüğüne dair bir kayıt bulunmamaktadır. Babasının Yanyalı olduğu ve kendisinin Girit'te mutasarrıflık görevinde bulunduğundan bilinmektedir. Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) müdürlüğü de yapan Sava Paşa, 1294/1878'de vezirlik payesi verilerek "paşa" unvanına kavuşturulmuştur. Osmanlı devlet kademesinde bir çok alanda görev alan Paşa, son görevi

⁶ bk. Suyutî, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's-Sunne*, Medine 1408, s. 45.

⁷ bk. Debûsî, *el-Emedü'l-Aksâ*, nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut 1405/1985, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, s. 366-367.

sırasında Adliye Nazırı Rızâ Paşa ile anlaşmazlığa düşerek Paris'e yerleşmiş ve orada ölmüştür. Sava Paşa'nın Fransızca kaleme aldığı ve Temyiz Mahkemesi Üçüncü Dairesi Reisi Baha Arıkan tarafından Türçeye *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt* adıyla çevrilen ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1955 yılında basılan iki ciltlik kitabı, hem batıda hem İslam coğrafyasında takdirle karşılanmıştır. Mütercimim naklettiğine göre Şeyhulislam Mustafa Sabri Efendi, *Mevkifu'l-akl* adlı eserinde bu kitaptan sitayişle söz etmiştir.

Biz, söz konusu eserden “insanların en hayırlısı” hadîsi ile ilgili kısmı ilgi çekici bularak kamuoyuna sunmanın yararlı olacağını düşündük. Zaman içinde dilimizin zenginliğini yitirmesi dolayısıyla 1955'den bu yana bazı kelimelerin anlaşılmasının zorlaştığını gördük. Bu yüzden de yer yer parantez içi açıklamalar koymak zorunda kaldık. Naklettiğimiz bu kısım okunduğunda, yaklaşık bin yıl önce yine bir fakih olan Debûsî tarafından yapılmış yorumla bu yorumun büyük oranda paralellik taşıdığı görülecektir. XIX. yüzyılın başında bir Osmanlı devlet adamı, hukukçu ve aydınının anılan hadîse nasıl bir yorum getirdiği başlı başına ilgi çekici bir durumdur.⁸

*

B. “HAZRETİ PEYGEMBERİN VEFATINI TAKİP EDEN ÜÇ NESİL

Vefat-ı Peygamberîyi (Hz. Peygamber'in ölümünü) takip eden üç neslin, mühim ve esaslı ehemmiyet-i teşriyesi mevcud olduğundan bu hususun izahı lazım gelmektedir.

Hazreti Peygamber “En hayırlı asır, beraberce imrâr-ı hayat ettiğimiz (hayat sürdüğümüz) insanların asrıdır. Bundan sonra bu asır takip eden asır hayırlı olub, ondan sonra da o asır takip eden asır hayırlıdır. Ondaki sonraki asırda hayır yoktur” diye buyurmuşlardır. Buradaki “hayır” hususî bir tabirdir ki beşerin iyilik ve saadetinin her nev'ine sâri bir kelimedir. Yani buradaki “hayır” kelimesiyle, başlıca her şeye ve herkese karşı âdil olmak, Allah'a ve insanlara karşı muvazzaf bulunulan vazifeleri ifa etmek manası kastedilmiş bulunmaktadır.

Peygamberin sahabeleri ile onları takip eden iki nesil tarafından hıfz olunmuş bulunan ahkâm-ı teşriyesini İslamiyette, vüsuku haiz bulunmak (güvenilir-

⁸ bk. Baha Arıkan, “Mütercimim İfadesi”, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt*, Ankara 1955, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, c. I, s. I-X; M. Macit Kenanoğlu, “Sava Paşa”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 183-184.

lik taşımak) noktasından mümtaz bir mevkiî mevcuddur. Zira bu ahkâm, Hazreti Muhammed'in (sav) sözlerinden neş'et etmiş (çıkılmış) bu suretle O'nun sarîh ve zımnî tasvibine (açık ve kapalı onayına) mazhar olmuş bulunmak mahiyetini haizdirler. Bu ahkâma böyle bir mahiyet atfı da doğrudur. Filhakika, vefat-ı Peygamberîyi takip eden ilk üç İslâm neslidir ki ancak Resûlullah'a vahyolunmuş olan hakâyıkı en iyi bir şekilde anlayacak mevkide bulunmaktadırlar. Bu üç nesilde icma suretiyle toplanan bu hükümler, İslâm hukukunda Sünnetten sonra gelen ehemmiyeti haiz hukuk menbaıdır (kaynağıdır). İslâm hukukunda menba-ı aslî (asıl kaynak) addedilen Kitap ile Sünnetin tatbiki neticeleri ile verilebilecek manaları tesbit vazifesini icma-ı ümmet ifa etmiştir. Tekrar olmakla beraber, vefat-ı Peygamberîyi takip eden üç nesil hakkında birkaç söz daha söylemeyi münasip addediyoruz. Vefattan sonraki ilk nesil, Hazret-i Peygamberin muhitinde yaşayan bütün zevatı ihtiva eder ki bunlara *ashâb* denilmektedir. Ashâb neslini takip eden nesil, ashâb ile beraber yaşamış, onlarla temas etmiş olan nesildir ki bunlara da *tabiîn* denir. Vefat-ı Peygamberîyi takip eden üçüncü nesil, tabiînin hal-i hayatında (yaşadığı dönemde) onlarla bulunmuş, temas etmiş ve onlardan Hazreti Peygambere aid menâkıbı (Hz. Peygamber'in hayat hikayesini) bizzat istima etmiş (kulağı ile duymuş) olanlardır. Bunlara da tebe-i tabiîn ıtlak olunur.

Diğer ikisi gibi, bunların da İslâm mevzuatına, bizatihi kıymeti haiz, ehemmiyetli yardımları sebketmiştir (bulunmuştur). Peygamberin sözlerine göre hareket etmiş olan ve gayr-i kabil-i inkâr (inkarı imkansız) hukukî salâhiyeti haiz olan bu üç neslin hepsi de, icma halinde ya yepyeni meseleleri halletmiş veyahut münhal mesailin (henüz halledilmemiş) zamanın tahavvülü (değişmesi) dolayısıyla ta'dilini derpiş etmişlerdir (değiştirmeyi göz önünde bulundurmşlardır). Tedkiklerinde, rehber olarak daima iki esaslı menbaı yani Kitap ve Sünneti göz önünde bulundurmuş, bu iki salâhiyetdar menbaın mukayesesi suretiyle netice istihraç etmişlerdir (çıkarsamada bulunmuşlardır). Bu iki menbaı da tedkik ederken, göz önünde bulundurdıkları nokta, tabirlere izafe edilen kıymet ile manaya verilen vechelerdir (yönlerdir). Edilleyi muhtevî (delilleri içeren) ayetlerdeki sebepleri taharri etmekte (araştırmakta) ve bu ayetlerin nüzûlünü istilzam eden esbâb ile edillesinin nelerden ibaret bulunduğunu tesbit eylemekte idiler. Bu suretle icma' ile yeni hükümler istinbat ettikleri gibi, eski

hükümleri de menbaı Sünnet veya Kitab olan asıldan asla ayrılmamak suretiyle, ta'dil edebilmektedirler.”⁹

III. “İNSANLARIN EN HAYIRLISI” HADİSİNE GÜNÜMÜZDEN BİR YORUM

“İnsanların en hayırlısı” hadîsi ile ilgili üçüncü yorum, tarafımızdan kaleme alınan *İslam'ın İnanç Yapısı* (Bursa 2006) adlı kitaptaki yorumdur. Bu yorumun da önceki iki yorumla belli noktalarda ve bakış açısında paralellik olduğu okunduğunda görülecektir. Aslında bu üç yorum *akıl yolu birdir* özdeyişinin bir gerçekleşmesidir.

(1) Hadîs'in Tercümesi

"خير الناس قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم."

“En hayırlınız benim zamanımda yaşamış olanlar, sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir.”¹⁰

(2) Hadîsin Yorumu

Hadîste zikredilen üç nesli anlamak, Peygamberimizin sünnetinin nasıl yerleşik hale geldiğini kavramak demektir. Çünkü sünnet oluşmuş ve yerleşik hale gelmiş uygulamalar anlamına gelir. Bir uygulamanın yerleşik hale gelebilmesi için belli sürenin geçmesi lazımdır. Öyleyse üç neslin önemini anlamak demek aslında sünneti anlamak demektir.

Sünnet, Peygamberimizin Kur'an'ı açıklaması ve hayata uygulamasıdır. Dolayısıyla sünnet, Kur'an'dan bağımsız değildir. Bu anlamda Kur'an da sünnetten bağımsız düşünülemez. Bu takdirde sünnet, Kur'an ve Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin bütünüdür. Böylelikle sünnet Kur'an'ı içine alacak bir genişlikte anlamlandırılmış olur ki, doğrusu da budur. Nitekim Suyutî, Beyhakî'den o da Mekhûl'den şu nakilde bulunur: “Kur'an'ın sünnete ihtiyacı, sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından daha fazladır.” Çünkü sünnet, Kur'an'ın açıklaması ve hayata tatbikidir. Nitekim “İnsanlara indirilen Kur'an-ı kendilerine açıklayasın diye zikri sana indirdik”¹¹ ayeti de bu kanaati desteklemektedir.¹²

⁹ Bk. Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt*, trc. Baha Arıkan, Ankara 1955, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, s. I, 46-47.

¹⁰ bk.Buhari, “Şehâdât”, 9; Müslim, “Fedâilü's-sahâbe”, 212; Tirmizî, “Fiten”, 45; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 475-476

¹¹ en-Nahl 16/44.

¹² Suyutî, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's-Sunne*, Medine 1408, s. 43-44

Buna göre sünnet, Hz. Peygamber'den mütevatir yolla gelen başta Kur'an olmak üzere uygulama ve hadîsler esas alınarak İslâm toplumunda kabul görmüş bir düşünce ve uygulama meydana getirmektir. İslâm alimleri arasında yaygın olarak kullanılan 'sünnet' bu anlamdadır. "Sünnet taraftarları" veya "sünneti takip edenler" manasına gelen, 'Ehl-i Sünnet' kavramında yer alan 'sünnet'e yüklenen anlam da budur. Bu tarife göre Hz. Peygamber'in uygulamalarının örnek alınması ve bunun bir model haline getirilmesi söz konusudur. Sünnetin bu şekildeki tarifini sonraki nesiller, "Hz. Peygamber'in hayat tarzını, düşünce ve davranış modellerini benimsemek, O'nun uygulamalarına tabi olmak" şeklinde anlamışlardır. Geline bu noktada 'uygulama'nın merkezî bir konumda yer aldığı açıkça görülür. Her ne kadar uygulama kapsamına girmeyen itikadî görüşler hakkında bid'atten söz edilse de, asıl olan ve dikkat çekilen şey "tezahürü" olan hususlardır. Zaten kişinin itikadı/inancı, davranışlarına yansması veya sözlü beyanı ile tezahür ettiğinden, uygulamanın öne alınması çok da yanlış değildir. Nitekim sünnetin zıttı sayılan bid'at söz konusu olduğunda ilk anda 'uygulama' akla gelir. Nitekim, "Örneği ve benzeri olmayan bir şeyi ortaya koymak" şeklinde tarif edilen bid'at, bu anlamdaki sünnetin zıddıdır.

Bu anlatılanlardan dinin sahih uygulaması anlamına gelen sünnetin oluşmasında üç aşamalı bir süreçten söz edilebilir: 1. Hz. Peygamber, râşid halifeler ve sahabilerin uygulaması, 2. Tabiînin uygulaması ve 3. Tebe-i tabiînin uygulaması. Çünkü Hz. Peygamber, kendisinden sonraki üç nesli övmüştür: "*En hayırlınız benim zamanımda yaşamış olanlar, sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenler*". Hz. Peygamber'in üç nesli övmesi, kendisinin ortaya koyduğu uygulamaları devam ettirmeleri ve yerleşik hale gelmesinde birinci derece rol oynamaları dolayısıyladır. Çünkü Hz. Peygamber'den sonra araya zamansal olarak bir fasıla girmesi, sünnetin ve sünnet ile ortaya konulan dinin akim kalması anlamına gelirdi. Öyleyse sünnetin yerleşik hale geçmesinde bu üç neslin çaba ve gayretlerinin övgüyü hak edecek önemde olduğu bir gerçektir. Zaten sünnetin yerleşik hale gelmesinin kısa bir zaman zarfında gerçekleşmesi, imkan dahilinde değildir. Diğer bir deyişle kısa bir zaman zarfında bütün toplumda sünnetin yerleşik hale gelmesi mümkün değildir. Böyle olması sünnetin 'yerleşiklik' vasfına da uygun düşmez. Çünkü sünnet kavramı, yerleşik hale gelmiş ve insanlar tarafından hal-i hazırda uygulanan hususlar için kullanılır. Ancak asıl itibarıyla sünnetin Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine dayanan uygulamaları olduğunun altını da çizmek gerekir. Zira sünnet dinin uygulamasıdır. Dini tebliğ ve tebyîn eden/açıklayan ise Hz. Peygamber'dir. Bu nedenle öncelikle

O'nun uygulamalarının dikkate alınması gerekir. Ancak daha önce geçtiği gibi bu uygulamaların İslâm toplumunda yaygınlık kazanması ve yerleşik hale gelmesinin uzun bir zaman dilimini gerektirdiği bir gerçektir. Zira sahabenin tamamının Hz. Peygamberin bütün söz, fiil ve takrirlerini, sınırlı bir zaman dilimi içinde bilmesi ve öğrenmesi mümkün değildir. Kaldı ki sahabenin tamamını da O'nun her uygulamasına şahit olamamış ve her hitabını bizzat işitememiş olabilir. Bu durumda Hz. Peygamberin sünnetinin, sahabenin sahabetinden, tabiînin sahabetinden, tebe-i tabiînin de tabiînden öğrenmesi şeklinde üç nesli kaplayacak bir süreci gerektirdiği aşikardır.

Ahmed Emin'in İslâm toplumunda ilim zihniyetinin oluşma sürecine dair yaptığı değerlendirme bizim sünnetin yerleşmesi konusundaki değerlendirmemizi destekler mahiyettedir: "Birçok ülkenin fethinden sonra sahabe bölgelere dağıldı. Alim olan bu sahabeler eğitim-öğretim için yola çıkmışlardı ve bunlar o bölgelerde kurulacak medreselerin çekirdeğini oluşturuyorlardı. Bu alim sahabelerin kendilerine özgü şahsiyetleri vardı ve bu şahsiyetlerini kuruluşunda çekirdek rolü oynadıkları medreselere yansıtılar. Abdullah b. Mes'ud Kûfe'de, Abdullah b. Abbas Mekke'de, Abdullah b. Amr b. Âs Mısır'da. Anılan sahabelerden her birinin, Hz. Peygamber'in söylediği, yaptığı ve dinin öğretimi ile ilgili her şeyi bilmesi söz konusu değildi. Çünkü bunlar Hz. Peygamber'in bazı sohbetlerinde bulunurken bazılarında bulunamamışlardı; bu yüzden başka sahabelerin öğrendiği bazı şeyleri kaçırmış olmaları doğaldır. Öyleyse onlardan her biri, bazı şeyleri bilirken bazı şeyleri de bilmiyorlardı. Bu durum, bir bölgede bulunan hadislerin diğer bölgelerde bulunmaması gerçeğini gündeme getirdi. Sahabeyi, tabiînden olanlar takip ettiler ve ilim sancağını yükseltmede onların yerini aldılar. Onlardan birçoğu diğer bölgelerde kendilerinde bulunmayan bilgilerin olduğunu fark ettiklerinde, onu elde edebilmek için çok sayıda yolculuğa çıktılar. Dönemin alimleri için sürekli bir hareket söz konusu idi. Mısırlı Medine'ye, Medineliler Kûfe'ye, Kûfeli Şam'a, Şamlılar ise birinden ötekine gidip-geliyordu. Böylece onlar İslâm yurdunda ilmî birliği sağlamaya çalışıyorlardı. Bunun sonucunda, sahabenin farklı şahsiyetlere sahip olmasından kaynaklanan farklılıklar en aza indirildi. Tabiînden tebe-i tabiîn görevi devraldı ve öncekilerin metotlarını sürdürdü."¹³

Bu üç nesilden her birinin öğrendiğini hayata tatbik etmesi ve çevresine bunları telkin etmesi ile sünnetin İslâm toplumu içerisinde yaygınlık kazanmış

¹³ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Kahire ts. Mektebetü'n-Nahda el-Mısıriyye, s. 192

olması kuvvetle muhtemeldir. Peygamber övgüsüne mazhar olmuş bu üç neslin kendiliklerinden bir sünnet ihdas etmesi de söz konusu edilemez. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'e ulaşan bir yol ile O'nun sünnetini hayata geçirmek veya ihya etmek hususunda samimi bir çaba içerisindeydiler. Yukarıda Ahmed Emin'den yapılan nakilde de görüldüğü üzere sürekli bir ilim yolculuğu içerisindeydiler. Bundan dolayı sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn dinî konulardaki uygulaması sünnet kapsamına alındı. Bu son derece isabetli hatta ferasetli tavır neticesinde İslâm'ın bütün kurum ve kurallarının yerleşik duruma gelmesi sağlanmış oldu. Çünkü Hz. Peygamber'in sünneti demek İslâm'ın uygulaması demektir. Bunu çok iyi kavrayan ilk nesiller, daha baştan bid'ate karşı müteyakkız oldular ve bid'atçılara karşı çok açık ve sert tavır aldılar. Onların bu tavrının, İslâm'ın Hz. Peygamber dönemindeki safiyetini ve sıhhatini koruma noktasında ne kadar önemli olduğunu, bid'at ve hurafelerin dine ve topluma yönelik bugünkü tehlikesini fark ettiğimizde daha iyi anlıyoruz. *Böylelikle sünnetin hayata geçiş süreci, Hz. Peygamber tarafından övülmüş üç nesil olan sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn ile tamamlandı.* Bu düşünce doğrultusunda sünnet, *sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiînden oluşan üç nesil tarafından hayata geçirilen dinî uygulamalar* şeklinde tanımlanabilir.¹⁴

¹⁴ bk. Çağfer Karadaş, *İslam'ın İnanç Yapısı*, Bursa 2006, Emin Yayınları, s. 153-158.